

Przejawy społecznych nierówności w Polsce

Zdeterminowane losy

Dr Alicja Szklarska zajmuje się badaniem przejawów nierówności społecznych w kondycji biologicznej mężczyzn i kobiet

**ALICJA SZKLARSKA
SŁAWOMIR KOZIEŁ
TADEUSZ BIELICKI**
Instytut Antropologii, Wrocław
Polska Akademia Nauk
alicia.szklarska@antro.pan.wroc.pl
slawomir@antro.pan.wroc.pl
tadeusz.bielicki@antro.pan.wroc.pl

W jaki sposób transformacja wpłynęła na poziom życia poszczególnych warstw społecznych? Odpowiedź na to pytanie mogą przynieść wieloletnie badania prowadzone na 19-latkach zgłaszających się do komisji poborowych

Dr hab. Sławomir Koziół zajmuje się biologicznymi skutkami przemian społeczno-politycznych, epidemiologią aukuologiczną, szczególnie czynnikami przyczyniającymi się do narastania otyłości w populacji polskiej

Międzypokoleniowe zmiany niektórych cech antropologicznych definiuje się jako trendy sekularne lub długookresowe tendencje przemian. Natura zjawiska trendów sekularnych obserwowanych w populacjach ludzkich jest złożona i odzwierciedla niewykłą wrażliwość oraz plastyczność procesu wzrastania i dojrzewania wobec warunków środowiskowych, w których dzieci i młodzież są wychowywani. Na podstawie wielu badań przyjmuje się powszechnie, że czynnikami modyfikującymi procesy biologiczne są warunki środowiskowe, a w szczególności ilość i jakość odżywiania, obciążenie wysiłkiem fizycznym oraz stopień zachorowalności w dzieciństwie i w wieku pokwitania. Czynniki te związane są z reguły z sytuacją ekonomiczną i społeczną jednostek i ich rodzin. Wysoka homogeniczność społeczeństwa polskiego pod względem etnicznym, a co za tym idzie – genetycznym stwarza wyjątkową możliwość śledzenia wpływu czynników społeczno-ekonomicznych na niektóre cechy biologiczne.

Spółczesność postindustrialne

W połowie XIX w. w Manchesterze, wówczas wielkim ośrodku przemysłowym, średnia oczekiwana długość życia w rodzinie

robotnika wynosiła zaledwie 15 lat. W rodzinie fabrykanta – 45 lat. Badania prowadzone na dawnych cmentarzyskach potwierdzają, że bogatsza część społeczeństwa zawsze charakteryzowała się wyższym wzrostem oraz wysoko zmineralizowaną silną tkanką kostną. Zawdzięczała to prawdopodobnie lepszym warunkom życia. Chociaż po rewolucji przemysłowej XIX w. Europejczycy stopniowo stawali się coraz wyżsi, różnice między skrajnymi grupami społecznymi pozostały i dzisiaj stanowią charakterystyczną cechę społeczeństw postindustrialnych. Tak więc w przypadku wysokości ciała zarówno międzypokoleniowe zmiany średnich wartości tej cechy w populacji, jak i różnice w średnich między poszczególnymi grupami społecznymi stanowią źródło informacji o zmianach standardów życia w czasie, a również o stopniu rozwarstwienia społecznego w populacji.

Badania poborowych

Zakład Antropologii PAN we Wrocławiu od 40 lat prowadzi cykliczne badania 19-latków, którzy stawiają się w komisjach poborowych. Dzięki tym badaniom możliwe jest systematyczne śledzenie zachodzących w Polsce na wielką skalę przeobrażeń społecznych, a zwłaszcza ich skutków biologicznych. Masowe badania antropologiczno-socjologiczne prowadzone są w odstępach około dziesięć-

Na wprowadzeniu gospodarki rynkowej skorzystała przede wszystkim klasa społeczna prywatnych przedsiębiorców. Dzieci „posiadaczy” zaczęły nagle przewyższać nawet dzieci z rodzin wielkomięskiej inteligencji

Horton Group, www.ssc.hu

Patycja Dobowy

W prawie wszystkich społeczeństwach zindustrializowanych stratyfikacja społeczna znajduje odbicie w rozwoju fizycznym dzieci i młodzieży

oletnich. Zgromadzono ogromne archiwum danych o dobrostanie 19-latków. W ciągu 35 lat (1965–2001) średnia wysokość ciała 19-latków wzrosła aż o 7 cm. Był to przyrost ogromny, bo większy niż jedno odchylenie standardowe tej cechy w populacji. Jeśli założymy, że trend ku wysokorostoci rozumiemy jako coraz pełniejszą realizację genetycznie zaprogramowanego potencjału wzrostowego osobnika wywołanego głównie (lub wyłącznie) poprawą standardu życia, należy uznać, że jest on odzwierciedleniem znacznego awansu cywilizacyjnego ludności naszego kraju w okresie powojennym. Awans potwierdzają dane statystyczne. Liczba matek poborowych mających wykształcenie co najmniej średnie wzrosła w tym 35-leciu ponaddziesięciokrotnie, a odsetek ojców z wykształceniem podstawowym zmalał z 83% w 1965 do 12% w 2001 roku. Masowy awans wykształceniowy pokoleń rodzicielskich, a co za tym idzie – lepsze rozumienie potrzeb dzieci, wzrost konsumpcji, poprawa stanu zdrowia wiąże się z polepszaniem się

warunków niezbędnych do prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży.

Mimo kryzysów

W ciągu 35 lat badań pojawiały się jednak również okresowe kryzysy ekonomiczne, w szczególności u schyłku lat 70. i na początku lat 80. (reglamentacja żywności). Pozytywny trend sekularny wysokości ciała utrzymywał się przez cały omawiany okres – był więc „odporny” na fluktuacje ekonomiczne. Może być to wyjaśnione zjawiskiem zwanym *catch-up growth* – retardacji wzrastania pojawiające się w dzieciństwie lub w fazie pokwitania są szybko rekompensowane, gdy tylko stres ustanie. Inną przyczyną może być buforujące działanie instytucji rodziny – w okresach kryzysu zasoby rodziny są selektywnie przeznaczane na zaspokojenie potrzeb (żywieniowych i zdrowotnych) dzieci kosztem potrzeb innych członków rodziny. Poza tym istnieją sprawnie działające różnorakie transfery socjalne skutecznie chroniące warunki bytowe dzieci i młodzieży, np. za-

Przejawy społecznych nierówności w Polsce

Zakład Antropologii PAN we Wrocławiu od 40 lat prowadzi cykliczne badania 19-latków, którzy stawiają się w komisjach poborowych. Dzięki tym badaniom możliwe jest systematyczne śledzenie zachodzących w Polsce przeobrażeń społecznych

Archiwum Centrum Szkolenia Sił Powietrznych

graniczne pomoce żywnościowe w okresach największych kryzysów.

Rozwarłe nożyce

Nierówności społeczne – definiowane jako nierówności materialnych warunków życia między warstwami społecznymi w obrębie poszczególnych krajów, a także między poszczególnymi krajami i regionami geograficznymi – są jednym z najbardziej palących i potencjalnie „wybuchowych” problemów dzisiejszego świata. Jego ważność porównywalna jest z problemem globalnych zmian klimatycznych czy z rozprzestrzenianiem się tzw. chorób cywilizacyjnych, takich jak otyłość, cukrzyca i schorzenia układu krążenia. Szczególnie jaskrawym przejawem rozwierania się nożyc społecznych są różnice w poziomie i dystrybucji dochodów pomiędzy grupami, warstwami, klasami społecznymi, regionami, a przede wszystkim pomiędzy poszczególnymi krajami.

Międzypokoleniowe zmiany zachodzące nie w populacji generalnej, ale w wyodrębnionych z tej populacji grupach społeczno-zawodowych to *trendy warstwowe*. Grupy te w każdym pokoleniu powinny być zdefiniowane za pomocą tego samego zespołu cech społecznych. Ich dokładna analiza pozwala na śledzenie zmian rozwarstwienia społeczeństwa w ciągu

danego okresu oraz natężenia biologicznych skutków nierówności społecznych.

Stabilne trendy

W prawie wszystkich społeczeństwach zindustrializowanych stratyfikacja społeczna znajduje odbicie w rozwoju fizycznym dzieci i młodzieży. Trendy sekularne w obrębie poszczególnych, rozpatrywanych z osobna, głównych grup społeczno-zawodowych miały w ciągu ubiegłego 35-lecia bardzo podobną intensywność, a ich przebiegi są uderzająco równoległe. Grupa najwyższej usytuowana na skali społecznej i zarazem najroślejsza wykazała w ciągu ostatniego piętnastolecia (1986–2001) trend równie intensywny co grupa z przeciwległego krańca skali społecznej. Społeczne gradienty (uszeregowanie grup), a także społeczne kontrasty (dystanse międzygrupowe) pozostały uderzająco stabilne. Grupy „zapóźnione” nie dościgały grup „zaawansowanych”. Tak więc awans populacji jako całości dokonywał się nie poprzez zwieranie się nożyc, lecz tylko przez fakt, że grupy „zapóźnione” stanowią coraz mniejszą frakcję w populacji generalnej.

Potencjał „posiadaczy”

Badania potwierdzają hipotezę, że na wprowadzeniu gospodarki rynkowej sko-

rzystała przede wszystkim klasa społeczna prywatnych przedsiębiorców. Grupy przedsiębiorców, różniące się wykształceniem, zachowują się podobnie: trend w okresie 1986–2001 był w nich tak raptowny, że poborowi z tych grup przewyższali wzrostem ciała nawet poborowych z rodzin wielkomiejskiej inteligencji, a więc grupę, która przez cały okres PRL aż do połowy lat 90. była w każdym pokoleniu zdecydowanie najbardziej wysokorostłą w populacji.

Przedstawione trendy warstwowe obu grup przedsiębiorców są niezgodne z hipotezą, wedle której tendencja do zwalniania w Polsce trendu ku wysokorostłości była spowodowana zbliżaniem się populacji do jej „genetycznego pułapu”. Według tej hipotezy grupy sytuujące się na dole skali wysokości ciała (rolnicy, robotnicy z małych miast) będą stopniowo nadrabiały swe historyczne zapóźnienie w stosunku do elity społecznej (wielkomiejskiej inteligencji), będącej już najbliższej pełnego zrealizowania genetycznie zdeterminowanych dla populacji polskiej możliwości wzrostowych. W badaniach prowadzonych od połowy lat 90. dodaliśmy nową grupę społeczną, którą umownie nazwaliśmy „posiadaczami”. W latach 90. widzimy nagłe prześcignięcie elity przez elitę nową – prywatnych przedsiębiorców. Nasuwa to wniosek, że cała populacja polska kryje nadal duże „rezerwy genetyczne” umożliwiające dalsze znaczne zwiększanie się średniej wysokości ciała. Przyczyn zwalniania trendu sekularnego należy upatrywać w pauperyzacji względnej, tzn. w nadal postępującej poprawie warunków bytowych wszystkich grup społecznych w Polsce, tyle że (w okresie transformacji) nieco wolniejszej w jednych grupach społecznych niż w innych.

Pytania o skutki przemian

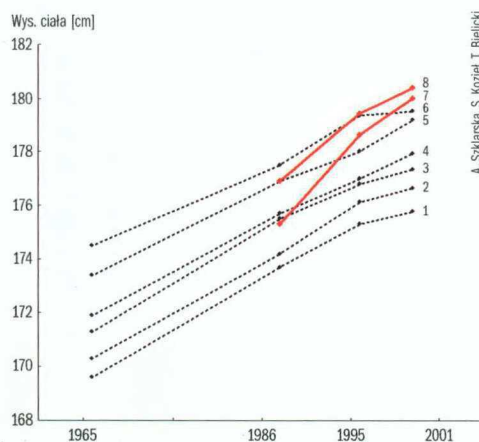
Zakład Antropologii PAN ma w planach kolejny etap monitoringu populacji pod kątem stanu kondycji biologicznej dzisiejszych 19-latków. Jest on o tyle ważny, że mężczyźni ci urodzili się w pierwszym roku transformacji ustrojowej, a ich dojrzewanie przypadło na pierwszą dekadę XXI wieku, gdy transformacja była już w pełnym toku.

Będziemy chcieli odpowiedzieć na wiele pytań ważnych nie tylko dla antropologów, lecz także ekonomistów, socjologów i demografów. Czy zmienia się intensywność

trendów międzypokoleniowych w poszczególnych warstwach społecznych i grupach zawodowych? Czy i w jakim stopniu zmieniły się dystanse rozwoju fizycznego (a zatem domyślnie: różnice w poziomie życia) między określonymi grupami społecznymi? Czy występuje tendencja do spłaszczania, czy raczej do wyostrowania niektórych kontrastów społecznych? Czy też istnieją tendencje do zwierania, czy rozwierania się nożyc? Uzyskanie odpowiedzi na te pytania pozwoli nam określić kierunki oraz intensywność biologicznych skutków zachodzących przemian społeczno-ekonomicznych w ostatnim, jakże ważnym dla Polski, dwudziestolecu. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Bielicki T., Szklarska S., Kozieł S., Welon Z. (2003). Transformacja ustrojowa w Polsce w świetle antropologicznych badań 19-letnich mężczyzn. *Monografie Zakładu Antropologii PAN*, 23.
- Bielicki T., Szklarska A., Kozieł S., Ulijaszek S.J. (2005). Changing patterns of social variation in stature in Poland: effects of transition from a command economy to the free-market system? *Journal of Biosocial Science*, 37, 427–434.
- Szklarska A., Kozieł S., Bielicki T., Malina R.M. (2007). Influence of height on attained level of education in males of 19 years of age. *Journal of Biosocial Science*, 39 (4), 575–582.

Trendy warstwowe wyodrębnionych grup społeczno-zawodowych: 1 – wieś, rolnik, wykształcenie podstawowe; 2 – wieś, rolnik, wyk. ponadpodstawowe; 3 – miasta 25–100 tys., robotnik wykwalifikowany, wyk. zawodowe; 4 – miasta powyżej 100 tys., robotnik wykwalifikowany, wyk. zawodowe; 5 – miasta powyżej 100 tys., pracownik umysłowy, wyk. średnie; 6 – miasta powyżej 100 tys., specjaliści, wyk. wyższe; 7 – miasta powyżej 100 tys., prywatni właściciele, wyk. średnie; 8 – miasta powyżej 100 tys., prywatni właściciele, wyk. wyższe